

DRUŠTVENI POKRET ILI POKRETANJE DRUŠTVA (preliminarna skica)

Žarko Puhovski
Filozofski fakultet, Zagreb

Suvremene teorije djelovanja pokazane su kao iznimno podobne za analizu fenomena koji je najčešće nazivan 'novim društvenim pokretom' (premda bi, vjerojatno, termin 'gibanje' više odgovarao kao oznaka). Budući da novi društveni pokreti predstavljaju neposredno solidarno djelovanje, o njima je moguće misliti upravo sa stajališta teorije djelovanja, koja, prije svega, propituje neprestano optiranje (u odnosu spram cilja i konteksta) kao bitnu karakteristiku svakog djelovanja. Suvremenim se društvenim gibanjima cilj nadaže kao samorazumljiv jer njegova evidentnost počiva na intervenciji u opstanak velikog broja ljudi. Time se uspostavlja i specifična zajednica djelovanja koja je orijentirana spram cilja pokreta, neovisno o tradicionalnom političkom kontekstu, jer riječ je o subjektima koji se formiraju iz građanskog društva. U slučaju gibanja koja zastupaju, po prvi puta u povijesti, stav smislen uz uvjet da je čitava Zemlja, čovječanstvo, navlastiti subjekt-objekt njihova djelovanja formira se tako, u konzekvencijama, svjetsko građansko društvo. Odatle slijede ne samo inovacije i poredbene prednosti, nego i nedostaci suvremenih društvenih gibanja.

Tradicija teorijskog mišljenja o epohalnom (kulturnom, socijalnom, ekonomijskom, itd.) supstratu same teorije karakterizirana je u mnogome svojevrsnom *kumulativnom distinkcijom* mišljenja i njegova objekta. Da bi, naime, fenomen koji je socijalno djelatan u epohi bio teorijski recipiran, opojmljen (u teoriju pripušten), metodički je zahtijevana fenomenalna kumulacija, tvorenja *tipa* fenomena, jer bez tipike nije moguće obrazovanje pojmova (čak i u slučaju u kojem se do pojmova dopijeva intuitivno, a ne apstrakcijski). U socijalno-teorijskom postavu to je, ponajprije, dovodilo do dugotrajnog nastojanja da se načelno zahtijevana distinkcija razmijeni kronologijskim odmakom od supstrata uporabljenih kategorija, za, govoreći suvremenim terminskim sklopovima, očekivanje dovršetka nekog djelovanja prije no što bi se o njemu teorija mogla izjasniti.

Dovršetak djelovanja (ukoliko je ovakav pristup uopće konzekventno izvodiv) pritom je pretpostavljan kao dvostruko značajan; s jedne je strane

morao omogućiti poimanja cilja promatranog djelovanja (*causa finalis*), s druge je pak strane — po dalekosežno mjerodavnom Kantovu napatku — morao omogućiti da se iz cjeline djelovanja tek rekonstruira ona volja (u drugom postavu — motiv, potreba, interes, želja) koja je principijelno spoznatljiva tek iz uzrokovanog djelovanja (*causa efficiens*). Teorijsko je htijenje u pozadini ovog načina postupanja bilo, prije svega, duhovno-epohalno suodređeno prihvaćanjem prirodno-znanstvene paradigme (Newtonova tipa) kao neupitno opće-važeće; konzekvencija ove predodluke iskazivala se upravo u nastojanju neuplitanja, objektivnosti, nepristranosti i sl., kao poželjnih osobina socijalne teorije.

Novo prirodno-znanstvene paradigme s kraja prošlog i početka ovog stoljeća (koje, nasuprot terminologijskim reliktima i gdje kojeg suvremenog socijalnog teoretičara, čine samu ideju jedinstvene paradigme prirodne znanosti uopće posve besmislenom) otvorit će mogućnost da i socijalna teorija svoj temeljni metodički problem ponovno promisli znatno samosvjesnije. Tzv. postempiristički obrat u filozofiji znanosti dodatno će omogućiti novi postav promišljanja posebno-znanstvenog pogona pod nosivom pretpostavkom (demonstriranom, i opet, na analizama suvremene fizike) da činjenice, na kojima su teorije provjeravane, ne mogu biti opisane neovisno o danom teorijskom jeziku. U tako dobivenom kontekstu tradicionalno pojmljena neegzaktnost socijalne teorije, kao teorije koja sudjeluje u vlastitu predmetu, promeće se u moguću prednost novih tipova istraživanja, posebice onih koja uzimaju kao metodički problem nužnost vlastita sudjelovanja u istraživanju i njezine konzekvencije (npr. »action research«). Weberova sociologija anticipira već značajne aspekte suvremenog istraživačkog postupanja time što uvodi vrste djelovanja kao kriterija razlikovanja vrsta organizacija, odnoseći se pritom spram tipova djelovanja prije svega kao spram raspodjelnih kriterija u odnosu na koje je tek moguće pojmiti organizacijske vrste, pa i tipove racionaliziranja.

Suvremeni obrat u diskusiji omogućen je koncentriranjem na djelovanje samo, na poimanje djelovanja određenog motivima, interesima, voljom, čije zadovoljenje predstavlja i kraj djelovanja o kojem je riječ. Strategija djelovanja pritom je nužno određena opcijama (bez kojih nema djelovanja), no same opcije ne slijede neposredovano iz svjesne volje (ili osviještene potrebe) koja začinje djelovanja, nego i iz djelatnog konteksta (mogućnosti djelovanja, kako s obzirom na njegovu »fundamentalnu teleologičnost«, tako i s obzirom na kontekst koji se nadaje tijekom djelovanja). Sa stajališta istraživanja djelovanja, temeljni problem nisu ni konzekvencije tipova djelovanja po različite razine socijalnih ustrojstava (premda su, svakako, i te konzekvencije nazočne u literaturi), niti pak same programske (ili interesne) pretpostavke; želi li se razmatrati upravo djelovanje u njegovoj biti, nadaje se temeljnim problemom ustanoviti ono bez čega nema djelovanja, ono što ga, kao nastojanje da se postigne neki cilj, i omogućuje. Ostave li se preliminarno izvanjski (sa stajališta načela djelovanja »heteronomni«) čimbenici po strani, pokazat će se da je upravo *optiranje*, neprestano biranje (lat. *opto*, izvorno znači, birati), odabir mogućnosti pod pretpostavkom kako cilja, tako i konkretnog konteksta djelovanja.

Budući da ove odredbe nisu, u principu i odredbe dobrog (ili: lijepog, ispravnog, poželjnog, itd.), dakle etički predodređenog, ili, iz drugih disciplinarnih razmeđa, deriviranog djelovanja, riječ je o općem, preliminarnom okviru. Takav je okvir podoban za, potanka istraživanja socijalnog zbivanja tek uz uvjet da bude u daljim konceptualnim pripravama doveden do one razine konkretnosti koja tek omogućuje iznalaženje kategorijalnih supstrata koje je moguće jednoznačno vezivati uz uvodno spominjanu fenomenalnu kumulaciju. No, i u ovako nedorađenu stanju ocrtani je pristup podoban za istraživanja jednog od ključnih suvremenih društvenih fenomena, naravno, jednog od onih čije su kategorijalne odredbe (da se o definicijama i ne govori) u pravilu rasplinute, jednog od fenomena o kojima se (opetovano) misli i govori sa stajališta koje je, u zbilji, obuhvaćeno samim fenomenom, a u teoriji se legitimira, u pravilu, per negationem, nabranjanjem razlika spram tradicionalnih, spram novoga tek aspektualno, sektorski usporedivih fenomena. Riječ je o društvenim pokretima, specifičnom suvremenom modusu djelovanja, čiji su pojavni oblici primijećeni posljednjih nekoliko desetljeća (o vremenu u kojem su prvi ovakvi pokreti zabilježeni u literaturi također nema potpune suglasnosti), te se, uza sve razlike spram tradicijskog spoznajnog modela, jedva može govoriti o fenomenalnoj kumulaciji koja bi, eventualno, morala omogućiti distinkciju mišljenja i njegova objekta.

U mišljenju o društvenim pokretima neprestano se, međutim, pokazuje da je modelski zahtijevana kumulativna distinkcija načelno neuspostavljiva, da se, ukratko i pojednostavljeno, o pokretima može govoriti samo razotkrivanjem (ili, barem, neprešućivanjem) pozicije govornika u odnosu na načine, ciljeve, pretpostavke djelatnosti ovih pokreta. Zbog toga se razmjerno često događaju pokušaji uspostavljanja specificiranih teorija posvećenih tek pojedininima među suvremeno relevantnim pokretima (ženskom, mirovnom, ekološkijskom...), pokušaji koji će, valjda, biti oslonac kasnijih pokušaja da se — bitno sumarno uspostavi teorija društvenih pokreta.

Prednost što je omogućuje specificirana analiza pojedinih pokreta relativirana je nužnošću promatranja takva pokreta u odgovarajućem kontekstu, ponajprije s obzirom na ideologijsko i organizacijsko ustrojstvo koje (primjerice u mirovnim pokretima) neosporno značajno utječe na sam pokret. No, pokušava li se opća teorija pokreta kao socijalnog fenomena, pokazat će se, na prvoj razini analize, da je riječ o specifičnom djelovanju ljudi. Sam termin bi, vjerojatno, trebalo zamijeniti izrazom gibanje, jer ono obuhvaća i kretanje i pokret, kako to čine i respektivni izrazi na stranim jezicima u kojima se diskusija i razvija (Bewegung, movement, mouvement, movimento). U posve općem obliku, pokret/gibanje i nije drugo do *neposredovano solidarno djelovanje*. Pitanje o subjektima tog djelovanja zaslužuje pritom dodatnu pozornost — ma koliko politički bio orijentiran određeni pokret (a oni su, uglavnom, u novije vrijeme upravo politički relevantni), njegovi subjekti nisu tradicionalno odlikovani politički subjekti (citoyeni). Jer, državljanin — apstraktna izvedenica epohalno nazočne zbilje socijalnog egzistiranja — po tradicionalnim pretpostavkama odlučuje, djeluje pod pretpostavkom vlastite »organske« vezanosti uz zajednicu (koja mu, uostalom, tek i podaruje mogućnost da bude citoyen. Njegovo postojanje uvjetovano je

zajednicom u kojoj (politički) djeluje, kvaliteta je, pak tog djelovanja pretpostavljena kao dovođenje (na način apstrahiranja) vlastitih interesa (osobnih, skupinskih, klasnih) do razine na kojoj se tako uobličeni interesi mogu suodnositi s interesom zajednice. Subjekti društvenih gibanja nisu podložni ovom prethodnom procesu apstrahiranja koji bi ih trebalo učiniti podobnima za odgovarajuće djelovanje, dapače: sudjelovanje u gibanju ma koje vrste pretpostavlja upravo da je riječ o bitno egzistencijalnim problemima, takvima, dakle, koje svatko osjeća kao intervenirajuće u vlastiti opstanak, te htijenje da se ova intervencija promijeni, ukine, ili pak (rjeđe) pojača i tvori osnovu svakog suvremenog gibanja.

Solidarnost koja se uspostavlja među načelno različitim i neizjednačivim individuama, članovima građanskog društva u tradicionalnoj podjeli, moguća je, i opet, samo uz uvjet da je izaziva neko *poopćenje* već spomenutog interveniranja u niz (načelno različitih) pojedinačnih egzistencija. To je poopćenje moguće (uz uvjet da citoyeni nisu pretpostavljeni kao subjekti) jednoznačnošću dane konkretne egzistencijske situacije (ponajprije, kako se svagda iznova pokazuje, ugroženošću koja se nadaje kao bitno identično za brojne pojedince), odnosno općom prihvatljivošću ideje na čijem realiziranju konkretno gibanje može djelovati (npr. pokreta za građanska prava — do američkog, preko južnoafričkog do gibanja u socijalističkim zemljama). U prvom se slučaju gibanje uspostavlja na »čist«, neposredovan način — »odozdo«, u drugom slučaju okupljanje je uvjetovano stanovitom historijom ideja (uračunavajući i posebice kompliciran, u teoriji razmjerno rijetko razlagan, proces »prelaženja« s filozofijske razine, na programatsku, ideologijsku, svjetonazorsku razinu, koje tek mogu djelovati na velik broj potencijalnih sudionika nekog gibanja).

Gibanja našeg vremena djeluju kao gibanja članova građanskog društva (u smislu obuhvatnog agregata odnosa proizvodnje života), i utoliko im je okvir određen konkretnom koegzistencijom ljudi. U tako danom kontekstu solidarnost, bez koje nema gibanja, biva mogućom samo ako se konkretni životni uvjeti individua ne pretpostavljaju kao dokinuti. Ne uspostavlja se, naime, posebna razina okupljanja koja bi bila mimoilazna spram svaki-dašnjice opstanka, ali se, baš stoga, okupljanje zbiva mimo temeljnih odrednica što ih politički procesi zadobivaju u razdoblju tzv. moderne. Jer, od Machiavellija nadalje, dominantno centriranje kako političkih zbivanja, tako i njihova analiziranja na tehniku nastojanja oko moći, jednako toliko promašuje bit fenomena o kojem je ovdje riječ, koliko i, posebice za noviju povijest paradigmatičko, ideologiziranje kao nezaobilazni čimbenik svakog političkog djelovanja. U početku je to dovelo do interpretacijske pomutnje, do nesnalaznja koja su — čak i neovisno o nerijetkim političkim profiliranim dezinterpretiranjima — iskazivana u formulacijama »crveno + smeđe = zeleno«, odnosno u prigovorima mirovnom pokretu da propušta tematizirati ljudska prava (kako bi demonstrirao svoju pripadnost liberalno-demokratskoj tradiciji), odnosno da ne razlikuje »agresivnu« i »miroljubivu« orijentaciju velesila (kako bi dokazao svoju lijevu, ili pak »progressivnu« orijentaciju). Pretpostavka ovih kritika, kao i uzrok brojnih nesporazuma, jest u propuštanju da se uvaži temeljna *antipolitička* nastojenost ovih pokreta.

Ma koliko paradoksalno zvučala oznaka antipolitičnosti kao nosiva karakteristika novih društvenih gibanja, argumenti za njezinu smislenost su višestruki: a) riječ je o gibanjima koja se u načelu ne mogu jednoznačno interpretirati na osnovi tradicionalne i za svu politiku posljednjih dvije stotine godina mjerodavne podjele na crti ljevica-desnica (uza sve raznolike pripadne ideologijske invarijante); b) riječ je o gibanjima pri čijem zbivanju izostaju organizacijske pretpostavke, mjerodavne ne samo za zbivanje svih dotadašnjih političkih pokušaja (s izuzetkom »nove ljevice«, koja neposredno prethodi sadašnjim gibanjima i dobrim se dijelom nastavlja njihovom djelatnošću), nego također i »povratno« utjecajne na njihova načelna usmjerenja, vjerojatno ne bitno manje od programskih deklaracija; c) riječ je o gibanjima koja nisu neposredno (pa, uglavnom, ni posredno) usmjerena na vlast, a društvenu moć, do koje im je stalo, razumiju, opet nasuprot modernoj tradiciji, kao ustrojenu mimo temeljnih političkih i socijalnih (pa i klasnih) podjela u suvremenim društvima, kao instrument za pritisak na djelovanje (ili pak sprečavanje djelovanja), a ne kao samo temeljno političko djelovanje; d) konačno, u konzekvencijama možda i najdalekosežnije, ova gibanja (mirovna i ekologijska) izvedbeno načelo solidarnosti pretpostavljaju u najširem mogućem smislu, u smislu ljudskog roda kao »političkog« subjekta.

Posljednja točka (koja uvodi i razlikovanje među pojedinim orijentacijama suvremenih gibanja) ujedno je i krajnja dovezna točka prekretanja što ga ova gibanja predznajuju. Orijentirajući se isključivo na djelovanje kao »programsku«, »teorijsku«, »svjetonazorsku«, »ideologijsku«, ukratko — »političku« osnovu, fenomeni što ih, uza sve nedostatne određenosti, opisuje naziv 'nova društvena gibanja' polaze zapravo, od *bespredrasudnog djelovanja* kao vlastitog izvedbenog modusa. Nitko nije (klasno ili rasno, nacionalno ili vjerski, spolno i životnom dobi, obrazovanjem ili mjestom u podjeli rada, itd.) predodređen kao subjekt gibanja, niti je u toj potenciji preliminarno onemogućen. Djelovanje se izvodi iz cilja koji, u načelu, nije teorijski domašen (premda je, jednako tako često, post festum, teorijski posredovan), iz cilja koji se nadaje *samorazumljivošću* (mir, podnosiva životna okolina). Ta je samorazumljivost pak moguća samo kao mundana; nije ju moguće ograničavati ni nacionalnim posredovanjem, pa niti internacionalističkim međustupnjem u sumiranju (autohtonih, ili iz centra delegiranih) nacionalnih subjekata. Stupanj razumljivosti cilja takva gibanja — koji je formalno usmjeren negacijski, na negiranje, kritiku, konačno: odstranjivanje situacije koja je postala evidentno neizdrživa — vezano je uz stupanj ugroženosti (i svijesti o ugroženosti) brojnih ljudskih egzistencija stanjem o kojemu je riječ. Pritom je pojedinačna ljudska egzistencija ona metodička dovezna točka na osnovi koje je djelovanje gibanja tek smisljeno moguće, time se, budući da je riječ o općem problemu čija evidentnost, mjerena na razini individualna opstanka, omogućuje i vezivanje uz cilj koje promiče djelovanje na odstranjivanju prepreka postizanju cilja (odnosno, u realnijem postavu, djelovanje na sprečavanju pogoršavanja zatečene situacije). Tako se, nadalje, narušuje tradicionalno bitna struktura političkog djelovanja iskazana nizom: ideja—program—strategija—taktika—organizacijska shema—organizirano djelovanje—kontrola djelovanja (s obzirom na sve

prethodno navedene razine), jer se radi o tome da svatko osobno — bez apstrahirajućeg posredovanja—tvorenja subjekta, bez formalnog ili neformalnog članstva, pa i bez sudbinske ili socijalne predodređenosti — demonstrira spremnost prihvaćanja neke od opcija što ih nameće djelovanje s obzirom na pretpostavljeni cilj (razlikovanje među osobama spremnima ili sposobnima za različite opcijske razine, a pritom, načelno, nema hijerarhijske konzekvencije). S druge pak strane, nasuprot političkoj praksi posljednjih desetljeća, omasovljenje kao uvjet mogućnosti mobiliziranja velikog broja ljudi nije više moguće s obzirom na individualno-egzistencijsko osnovno polazište. Gibanja o kojima je riječ ne djeluju — za razliku od »totalitarnih« — sukladno sistemu realnog omasovljenja egzistencijskih uvjeta brojnih pojedinaca, niti pak, poput ljevičarsko-klasnih, ili pak desničarsko-nacionalističkih, nastoje oko svojih ciljeva pod pretpostavkom, neupitnosti u danosti već postojećih podjela.

Svi ovi razlozi ukazuju na to da suvremena društvena gibanja vlastitim djelovanjem tvore i autohtoni kontekst čija je paradigma specifična *zajednica djelovanja*, koja nije na dohvatu tradicionalnih, modernih, pa ni suvremenih političkih kategorija (ponajprije, posve metodički, stoga što nema potrebe za stvaranjem specifične nacionalne, pučke, klasne, skupinske, teritorijalne, itd. zajednice, unutar koje se nastoji oko programa, jer zajednica slijedi iz osnovnog cilja koji principijelno nadilazi dana politička ustrojstva). Polazeći iz građanskog društva, kao locusa ljudske samoproizvodnje, ova gibanja sadržajno i metodički napuštaju poznate sheme političkog djelovanja (premda ih, nerijetko, ali i usputno, mogu koristiti) ne mogu biti u-djelovljena ni isključivo moralnim nastojanjem (jer ne mogu pretpostavljati ni »*moral sense*«, niti »*moralisches Gefühl*«, niti pak »*moral insanity*«, budući da im u pretpostavci nije moralni poredak, pa ni »*moralische Weltordnung*«, koji bi se posredovao nadajući se moralnim osobama, nego osmišljanje jednoznačnih egzistencijskih potreba). Građansko društvo pritom ne ostaje naprosto pretpostavka, izvorna baza, nego je i samo podložno reinterpretiranju i konzekventnom mijenjanju. Pokretanje građanskog društva zbiva se pritom dvosmjerno: vertikalno, kod različitih socijalističkih škola (Marxove prije svega) predznačena dokidanja oporbe građansko društvo/država — što novim društvenim gibanjima uspijeva upravo dokidanjem nekih od pretpostavki političkog posredovanja ljudskog djelovanja, te horizontalno, u smislu konačnog dospijevanja same sintagme građansko društvo do razine pojma — po početnoj pretpostavci neovisan o »lokalnim« specifičnostima, sadržaj je sintagme s vremenom regionaliziran kao oznaka posebnog odvijanja temeljnih reprodukcijских procesa; djelovanja gibanja o kojima je riječ, svojim pretpostavljanjem ljudske vrste, Zemlje, svijeta, opstanka svijtu, itd., kao uvjeta mogućnosti vlastite intervencije u postojeće (makar i na način njegova održavanja kakvo jest) pokreću ne samo odredbu građanskog društva, nego i zbiljski supstrat u pravcu *svjetskog građanskog društva*.

Teorija djelovanja — kojom se, eventualno, može domašiti bitno u suvremenim društvenim gibanjima — pokazat će temeljne karakteristike ovih gibanja, njihove pretpostavke i konzekvencije, ali i ograničenja. Kao što se specifičnost ovih gibanja jednokratno nadaje iz njihove orijentacije na ne-

posredovano solidarno djelovanje pri čemu je utjecaj solidnosti podjednako djelatan kao i utjecaj samog cilja nasuprot shvaćanjima svrhovito racionalnog djelovanja, tj. iz neposredovanosti kao temeljnog metodičkog pomaka, a solidarnosti maksimalnog dosega kao osnovne sadržajne inovacije, tako se, u konzekvenciji ovog mijenjanja, pokretanja, iskazuju i poteškoće netom rekonstruiranog koncepta. Fluidnost ovih gibanja — do koje dolazi zbog njihova djelovanja mimo naslijeđene sheme političke akcije — njihova programska neodređenost — zbog nastojanja da se spram vlastita cilja odnose mimo nedvojbeno i dalje važećih ideologijskih dioba — poteškoće u spoznavanju posredovnog procesa između pojedinačne egzistencije i mundano relevantnog cilja — do čega dolazi zbog orijentacije na neposredovano djelovanje, a što može imati kao posljedicu gubljenje iz vida ne samo epohalno nazočnih, nego i kontekstualno djelatnih npr. klasnih, nacionalnih, vjerskih i drugih posebnosti, sve su to elementi koji, kako se čini, ne ugrožavaju perspektivnost ovih gibanja za (prije svega) kulturnu sliku epohe, ali dovode u dvojbu *paradigmatičnost* ovakva gibanja kao principijelno mjerodavnog za sadašnja i buduća skupna djelovanja ljudi. Ipak, drukčije postavljanje temeljnih pitanja ljudske koegzistencije, premda samim sobom i ne donosi neposredno uočljive nove odgovore, nerijetko (a u slučaju u kojem je riječ, posve izvjesno) dokida legitimiranost mnogih (prije svega: naslijeđenih) odgovora, koji posvuda funkcioniraju na mjestu istine, uvida, nužnosti, danosti.

Zarko Puhovski

Social Movement or the Moving of Society (A Preliminary Draft)

The author stresses that the contemporary theories are extremely suitable for the analysis of the phenomenon most often called »the new social movement«, even the term »motion« would be more suitable. A theory of action seems to be the most suitable for the evaluation of new social movements because the major inherent characteristic of the movements are the continuous questioning of goals and contexts. The goal of the new social movements seems to be selfevident, because this evidence rests on the intervention into the living of the mass number of people. But, new social movements operates within the limits of the civil society which gives at the same time the frame of reference of theirs advantages and limits.

Translated by
O. Čaldarović